

ભારતની સામાજિક-આર્થિક સંસ્થાઓ

સંસ્થા	સ્થાપના	સંસ્થાપક	સ્થળ	વિશેષતા
આત્મીય સભા	1814	રાજા રામમોહન રાય	કોલકાતા	<ul style="list-style-type: none"> ❖ હિન્દુ ધર્મ રહેલી બૂરાઈઓને દૂર કરીને એકેશ્વરવાદનો પ્રચાર કરવો. ❖ આ સભાનું નામ બદલીને બ્રહ્મોસમાજ રાખવામા આવ્યું હતું. બ્રહ્મોસમાજના સિધ્ધાંતોના પ્રચાર માટે ' તત્ત્વબોધિની પત્રિકા' શરૂ કરી હતી. ❖ ઇ.સ. 1828માં આ સભાનું નામ બદલીને ' બ્રાહ્મોસમાજ' રાખવામાં આવ્યું. આ સમાજનો હેતુ સામાજિક વહેમો,અંધશ્રદ્ધા, કુરિવાજોને દૂર કરી એકેશ્વરવાદનો પ્રચાર કરવાનો હતો.
ધર્મ સભા	1929	રાધાકાન્ત દેવ	કોલકાતા	<ul style="list-style-type: none"> ❖ બ્રહ્મો સમાજનો વિરોધ કર્યો અને હિન્દુ કટ્ટરવાદને ઉત્તેજન આપ્યું.
તત્ત્વબોધિની સભા	8/10/1939	દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર	કોલકાતા	<ul style="list-style-type: none"> ❖
પરમહંસ મંડળી	1849	દાદોબા પાંડુરંગ	મુંબઇ	<ul style="list-style-type: none"> ❖ હિંદુ ધર્મના બહુદેવવાદ, જાતિ વ્યવસ્થા અને જ્ઞાનની બ્રાહ્મણવાદી ઇજારાશાહીનો ઇનકાર કર્યો હતો. મંડળીએ કોઈપણ ધર્મ પર હુમલો કરશે નહિ અને બીજો સિદ્ધાંત એ હતો કે તેઓ એવા કોઈપણ ધર્મને નકારી કાઢશે જે દાવો કરે તે તેની પાસે માણસને ભગવાનના સાક્ષાત્કારનો અચૂક રેકોર્ડ છે.
રાધાસ્વામી સત્સંગ	1861	તુલસીરામ	આગરા	<ul style="list-style-type: none"> ❖
નવો બ્રહ્મોસમાજ (ધી બ્રાહ્મ સમાજ ઓફ ઇન્ડિયા)	1865	કેશવચંદ્ર સેન	કોલકાતા	<ul style="list-style-type: none"> ❖ બાળલગ્ન તથા બહુપત્નીપ્રથા પર પ્રતિબંધ મૂકતો કાયદો પસાર કર્યો. ❖ આ સમાજ આંતરજ્ઞાતિય લગ્ન, વિધવા વિવાહ, પડદા પ્રથાનો વિરોધ વગેરે સુધારામાં માનતો હતો.
પ્રાર્થના સમાજ	1867	આત્મારામ પાંડુરંગ	મુંબઇ	<ul style="list-style-type: none"> ❖ સમાજ સુધારણમાં કન્યા કેળવણી , વિધવા પુનલગ્ન, પડદા પ્રથા નાબૂદી વગેરે પર વિશેષ ભાર મૂક્યો હતો. ❖ તે એકેશ્વરવાદ અને મૂર્તિરહિત પ્રાર્થનામાં માનતો હતો.
આર્ય સમાજ	1875	સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી	મુંબઇ	<ul style="list-style-type: none"> ❖ મૂર્તિપૂજા , કર્મકાંડ તથા બાળલગ્નનો વિરોધ અને વિધવાવિવાહ, આંતરજ્ઞાતિય લગ્નો તથા કન્યા કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાની પ્રવૃત્તિઓ કરી હતી.

થિયોસોફિકલ સોસાયટી	1875	મેડમ એચ.પી. બ્લાવટ્સ્કિ અને કર્નલ આલ્કોટ	ચેન્નઈ	❖ વિશ્વબંધુત્વ, વિશ્વના ધર્મોનું તુલનાત્મક અધ્યયન અને ગૃહ દેવી શક્તિઓની શોધ એ આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ હતો.
સાધારણ બ્રહ્મોસમાજ	15/5/1878	આનંદમોહન બોસ	કોલકાતા	❖ ભારતીય બ્રહ્મોસમાજથી અલગ પડી નવો સાધારણ બ્રહ્મોસમાજની ઓગણીસમી સદીમાં સામાજિક અને ધાર્મિક સુધારણા ભાગરૂપે સ્થાપાયેલ સંસ્થા છે.
ડેકકન એજ્યુકેશન સોસાયટી	1884	જી.જી.અગરકર	પૂના	❖
ઇંડિયન નેશનલ સ્પેશિયલ કોન્ફરન્સ	1887	એમ.જી.રાનડે	મુંબઈ	❖
દેવ સમાજ	16/2/1887	પંડિત શિવનારાયણ અગ્નિહોત્રી	લાહોર	❖ પંડિત શિવનારાયણ અગ્નિહોત્રી એક હિન્દુ સમાજ સુધારક હતા તેમણે 1886માં બ્રહ્મવાદથી અલગ થઈને પોતાના ધાર્મિક જૂથે દેવ સમાજની રચના કરી.
રામકૃષ્ણ મિશન	1897	સ્વામી વિવેકાનંદ	બેલૂર	❖ 'માનવ સેવા એ જ પ્રભુ સેવા'નો આ સંસ્થાએ અમલ કર્યો. આ મિશન દ્વારા દેશભરમાં શાળાઓ, દવાખાના ખોલવામાં આવ્યા તથા ભૂકંપ, રોગચાળો, રેલસંકટ, દુષ્કાળ જેવી કુદરતી આપત્તિઓ વખતે તેના કાર્યકરો લોકોની સેવા કરે છે.
સર્વેટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટી	1905	ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે	મુંબઈ	❖ ભારતીય શિક્ષનના વધારા માટે તેમણે સર્વેટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટીની સ્થાપના કરી હતી. તેમના માટે સ્વતંત્ર અને આત્મનિર્ભર બનવા માટે શિક્ષણ અને જવાબદારીઓનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે.
પૂના સેવા સદન	1909	રમાબાઈ રાનડે & જી.કે.દેવધર		❖
સોશિયલ સર્વિસ લીગ		નારાયણ મલ્હાર જોશી		❖
ભારત સેવક સમાજ	12/8/1905	ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે		❖ ભારત સેવક સમાજ નામની સંસ્થા થકી અનેક ઉત્સાહી યુવકો સ્વતંત્રતાની લડતમાં અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો હતો.
અભિનવ ભારત (લંડનમાં)	1906	વિનાયક દામોદર સાવરકર		❖

માનવ ધર્મ સભા	28/6/1844	દુર્ગારામ મહેતા	સુરત	❖ દુર્ગારામ મંછારામ મહેતા, દાબોદા પાંડુરંગ સ્થાપના કરી હતી. આ સંસ્થાનો મુખી ઉદ્દેશ સમાજમાં પ્રચલિત ધાર્મિક વહેમો, તથા સામાજિક દૂષણો સામે ઝૂબેશ ચલાવીને ધાર્મિક અને સામાજિક સુધારણા કરવાનો હતો. દુર્ગારામ મંછારામ મહેતાએ સંસ્થાના માર્ગદર્શક સાત સિદ્ધાંતોની ઘોષણા કરી હતી. (એકેશ્વરવાદ, સમાનતા, માનવતાવાદ,
સેન્ટ્રલ હિન્દુ સ્કૂલ		એની બેસન્ટ	બનારસ	❖ આ સંસ્થાએ વાંચનલયો, દવાખાના અને શાળાઓ શરૂ કરી તથા પ્રવચનો અને ગ્રંથોનું પ્રકાશન દ્વારા સંસ્થાના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કર્યો. ❖ આ સંસ્થા પાછળથી 'બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટી' તરીકે ઓળખાઈ.
રહનુમા -ઈ-મઝદયરબન સભા	1851	દાદાભાઈ નવરોજી		❖ અંગ્રેજી કેળવણી પામેલા પારસી યુવાનોને ધર્મ અને સમાજસુધારણાનું માર્ગદર્શન મળે તે સંસ્થાનો મુખી ઉદ્દેશ હતો. ❖ આ સંસ્થાએ 'રાશ્ત ગોફતાર' નામનું મુખપત્ર શરૂ કરી પારસી આંદોલનને વેગવંતું બનાવ્યું.
શ્રી નારાયણ ધર્મ પરિપાલન યોગમ્	1903	નારાયણ ગુરૂ		❖ તેમણે તેમના લોકોને સમાન હકો અપાવી માનવની માફક જીવન જીવે તથા કન્યા કેળવણી માટે ખાસ પ્રયત્નશીલ હતા.
કન્યાશાળા	1857	જ્યોતિબા ફૂલે	પૂના	❖ દલિતોના બાળકો માટે શાળા શરૂ કરી અને વિધવાઓને પુનઃલગ્ન કરવામાં મદદ કરી.
સત્ય શોધક સમાજ	1873	જ્યોતિબા ફૂલે	પુણે	❖ સમાજમાં બ્રાહ્મણોના આધિપત્ય સામે પડકાર ફેંકી લોકોમાં આત્મવિશ્વાસ, હિંમત અને ઉત્સાહ જગાડવો આ સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. ❖ 24 સપ્ટેમ્બર સત્ય શોધક સમાજ સ્થાપના દિવસ તરીકે ઉજવાય છે.
પંચમહાલ ભીલ સેવા મંડળ	1922	અમૃતલાલ વિકલદાસ ઠક્કર (ઠક્કરબાપા)	પંચમહાલ	❖ પંચમહાલના ઊંડાણવાળા જંગલો તેમજ પહાડી વિસ્તારોમાં વસતા ભીલોના જીવનમાં મોટું પરીવર્તન આવ્યું. ❖ ભીલોમાં દારૂ તથા અન્ય બદીઓમાંથી તેમજ કુટેવો અને વહેમોમાંથી મુક્ત કર્યા. તેમના માટે શાળાઓ શરૂ કરી.
સિંગસભા	1873	સરદાર ઠાકુરસિંગ સંધાનવાલિયા	અમૃતસર (પંજાબ)	❖ આ સભાનો હેતુ શીખ લોકોમાં સામાજિક દૂષણો દૂર કરવાનો તથા પાશ્ચાત્ય કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાનો હતો.

ઇન્ડિયન હોમરૂલ લીગ	1916	બાળ ગંગાધર ટિલક	પૂના	❖ આ સંસ્થાનો હેતુ બંધારણીય માર્ગે ગૃહસ્વરાજ (હોમરૂલ)મેળવવાનો હતો.
હોમરૂલ લીગ	1916	શ્રીમતી એની બેસન્ટ	ચેન્નઈ	❖ આ સંસ્થાનો હેતુ બંધારણીય માર્ગે ગૃહસ્વરાજ (હોમરૂલ)મેળવવાનો હતો.
મિત્ર મેલા	1900	વિનાયક સાવરકર	ઈંગ્લેન્ડ	❖ મિત્રમેલા સંસ્થા પાછળથી ' અભિનવ ભારત' બની. આ સંસ્થાનો હેતુ સશસ્ત્ર વિપ્લવ દ્વારા અંગ્રેજ શાસનનો અંત લાવવાનો હતો.
ઇન્ડિયન હોમરૂલ સોસાયટી	1905	શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા	લંડન	❖ આ સંસ્થાનું કાર્યાલય ઈન્ડિયા હાઉસમાં રાખવામાં આવ્યું હતું. ❖ આ સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ભારત માટે સ્વશાસન પ્રાપ્ત કરવાનો હતો.
ઇન્ડિયન ઇન્ડિપેન્ડસ લીગ	1907	તારકનાથ દાસ	કેલિફોર્નિયા	❖ અંગ્રેજ સરકારના અન્યાયી વલણ ઉપર પ્રકાશ પાડવા માટે
હરીજન સેવક સંઘ	1932	મહાત્મા ગાંધીજી		❖ આ સંસ્થા અસ્પૃશ્યતા નિવારણ ક્ષેત્ર મહત્વની કામગીરી કરી હતી.
ફોરવર્ડ બ્લોક	1939	સુભાષચંદ્ર બોઝ		❖ ફોરવર્ડ બ્લોક વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થતાં યુદ્ધ-વિરોધી પ્રચાર કર્યો હતો.
એશિયાટિક સોસાયટી	1784	વિલિયમ જોન્સ		❖
વેદાંત કોલેજ	1815	રાજા રમમોહન રાય		❖
ઇન્ડિયન લીગ	1875	શિશિર ઘોષ		❖